

nations framtida huvudstad, en stad på vilken också litauer emellertid gjorde anspråk.

De gränskonflikter som förblev olösta i fredsöverenskommelsen 1921 gjorde sig påmind i den oheliga återförening som 1939 blev resultatet av paktens Molotov-Ribbentrop. Denna överenskommelse mellan två totalitära regimer – Hitlers Tyskland och Stalins Sovjetunionen – flyttade den polska gränsen västerut men hade också andra mer fundamentala konsekvenser. Vitryska nationalisterna (ur Stalins synpunkt en suspekt kategori) arresterades, deporterades och avrättades på den sovjetiska sidan, medan de judar som befolkade territorier under tysk kontroll (ett område som växte och krympte successivt under åren 1941–1945 allteftersom kriget mellan Tyskland och Sovjetunionen fortgick) blev föremål för det systematiska mördandet som utgjorde Förintelsen. Utrensningarna, andra världskriget och urbaniseringen under efterkrigstiden förändrade i grunden den vitryska sovjetrepublikens kulturella, politiska och etniska landskap. Först under Michail Gorbatjovs *glasnost* på 1980-talet, och efter Sovjetunionens sammanbrott 1991, kom det vitryska nationsbygget att återupplivas.

Rudlings redan prisbelönta studie baseras på gedigen arkivforskning i sex olika länder, däribland Vitryssland, Polen, Ukraina och Litauen. Boken har ett tydligt teoretiskt ramverk som lotsar läsaren framåt, även om dess kronologiska tidsram 1906–1931 aldrig får en tydlig förklaring. Ifall jag måste registrera ett klagomål är det att författaren inte på ett tydligt sätt redogör för tidigare forskning, och hur hans egna bidrag kompletterar och/eller reviderar tidigare kunskapsläge. Obeaktat detta har Rudling skrivit ett viktigt verk, som forskare på de länder vilka tidigare utgjorde det tsarryska imperiet aktivt kommer att behöva förhålla sig till.

Utrikespolitiska institutet och Uppsala universitet

MARTIN KRAGH

Maja Hagerman, *Käraste Herman: Rasbiologen Herman Lundborgs gåta* (Stockholm: Norstedts 2015). 402 s.

Rasism är något som diskuteras flitigt i vår samtid, och inte sällan sker det mot bakgrund av äldre tiders rastänkande och rasistiska praktiker. Maja Hagermans biografi om Herman Lundborg griper in i denna diskussion. Det är en bok som fått stor uppmärksamhet och överlag goda recensioner, vilket inte förvånar givet att den är lättläst och välskriven. En inte ovanlig brist i biografier är att författaren tenderar att gilla den omskrivne. Så är inte fallet här. Tvärtom. Problemet blir dock likartat, alltså att det moraliska

avståndstagandet från det som beskrivs påverkar framställningen. De tolkningar Hagerman gör är ofta tendentiösa och inget rum för nyansering eller alternativa förklaringar ges. Men mer om detta längre fram.

I boken ligger fokus på Lundborg som person och hans relationer till andra: hans hustru, hans assistenter och kollegor, men också till de personer han studerade rasbiologiskt. Några mindre utblickar, främst till utvecklingen i Tyskland, finns också. Beskrivningen är kronologiskt uppbyggd med en tyngdpunkt på de otaliga resor Lundborg gjorde i Norrland. I relation till detta ges mycket utrymme åt den rasbiologiska forskningen på och om samer. Ett annat område som uppmärksammas föredömligt är rasforskningens internationella nätverk – hur forskarna knöt och upprätthöll kontakter samt hur de stödde och legitimerade varandra. Flertalet av de personer som Lundborg lärde känna redan tidigt fick framträdande akademiska positioner i Nazityskland. Vidare betonar Hagerman sättet på vilket rasforskningen fick spridning, såväl genom förläggare som Julius Lehmann som med utställningsverksamhet. Detta tillhör de intressantare delarna av boken.

Ett berättartekniskt grepp som Hagerman använder sig av är att lägga in sidoberättelser som med jämna mellanrum följs upp, exempelvis om den samiska assistenten Hilja. Hon blir inte bara ett namn utan vi ges en inblick i hur hennes liv utvecklades, även efter tiden med Lundborg. Den främsta förtjänsten med Hagermans biografi är nog detta, hennes förmåga att levandegöra personer och ge läsaren en känsla av att komma nära. Detta stärks också av att biografien innehåller relativt många citat, både från texter som Lundborg publicerade och från hans personliga korrespondens. Genomgående beläggs dessa citat med källhänvisningar. Däremot anges sällan källor för andra uppgifter.

Vad som gör biografien problematisk är att Hagerman tar sig anmärkningsvärt stora friheter i sina tolkningar, på gränsen till att skildringen emellanåt blir rent fiktiv. Exempelvis anges Lundborg ha haft sexuella relationer med flera av sina kvinnliga assistenter. En av dessa var Hilja. Hon blev gravid och tvingades göra abort, eftersom barnet skulle ha varit rasblandat. Vidare påstås att Lundborg av rasskäl lät sterilisera både sin andra (delvis samiska) hustru och den son som han redan fått med henne. I relation till dessa båda historier finns utförliga skildringar om vad kvinnorna tänkte och kände, exempelvis hur Hilja fantiserade om att Lundborgs fru skulle avlida i sjukdom, så att hon kunde gifta sig med honom. I liknande anda påstås att konflikten med Gunnar Dahlberg, som senare efterträdde Lundborg, kanske berodde på att dennes bror gifte sig rasblandat, vilket inte Lundborg kunde acceptera. Allt detta, alltså även sakpåståendena som aborter och steriliseringar, är spekulationer som inte styrks.

Dessa och andra liknande spekulationer upptar en stor del av biografien. Det finns också en rad påståenden om hur Lundborg ville framhäva sig själv, valde oerfarna medarbetare för att de inte skulle våga säga emot, att han körde över sina nordiska kollegor och att han beräknande tonade ner sina egentliga åsikter. Det sista är av betydelse, för Hagerman påstår att Lundborgs forskning är ointressant eftersom den inte tydligt kopplar det yttre till det inre. Men faktum är att det vid tiden inte alls var en självklarhet; exempelvis kan framhållas att den antropologiska rasforskningen fokuserade på kroppsmått, men inte tolkade dessa. Vetenskapsidealet var kvantitativt. Det fanns givetvis andra former av rastänkande, men Lundborgs forskning bör snarare förstås mot bakgrund av den fysiska antropologin och dess kriterier på vetenskaplighet än den rasistiska tradition som Gobineau tillhörde, för att ange en person som Hagerman vid upprepade tillfällen nämner. Men den vetenskapstradition Lundborg tillhörde inte bara förbises utan direkt missförstås; att hans rasforskning inte angav inre egenskaper sägs bero på att han ville dölja sina åsikter. Det han egentligen ansåg framgå dock, menar Hagerman, i texter som andra skrivit. Exempelvis tas det som Rolf Nordenstreng skrev även för att vara Lundborgs åsikt eftersom de publicerade sig i samma bok. Många liknande exempel kan nämnas.

I varje enskilt fall behöver inte detta vara problematiskt, det rör sig ibland om tolkningar som kanske är rimliga, men när de genomgående sker i en viss riktning ger det en vinklad helhetsbild. Hagerman reducerar rasbiologin till ett politiskt/ideologiskt projekt, vars rasistiska företrädare utan skrupler förgrep sig på dem som ansågs mindervärdiga, i synnerhet om de tillhörde etniska minoriteter. Allt som strider mot denna förenkling förbises eller omtolkas. Ovan nämndes hur rasvetenskapen tolkas utifrån vår tids syn på rasism. Ett annat exempel på hur Hagerman bortser från en alternativ förklaring antyds i bokens titel. Den gåta som nämns gäller hur Lundborg kunde få barn med och senare äkta en sameättad kvinna. Men det paradoxala försvinner helt om vi tillåter oss att nyansera Lundborgs syn på samer. Den som går till institutets arkiv kan med lätthet finna material som går i motsatt riktning än den Hagerman (och andra) väljer att lyfta fram. Skildringen vinklas också genom att vissa saker som borde funnits med utelämnas. Det kunde varit värt att diskutera hur läkevetenskapen vid denna tid såg på patienter, alltså vad som i vetenskapens namn gick att göra. Vidare borde det funnits en kritisk diskussion om vad som utgör ett övergrepp, och om dagens normer och föreställningar verkligen är en tidlös måttstock. Ett sista och mer konkret exempel på något som borde ha nämnts är att den tillämpade rashygienen, i form av tvångssteriliseringar, fick sin stora utbredning först efter att Lundborg slutat och rasbiologin, åtminstone i Sverige, blivit misskrediterad som vetenskap.

Att problematisera och se nyanser förminska inte rasismen, tvärtom öppnar det för en djupare förståelse. Samtidigt är det viktigt att se att Hagermans biografi är populärhistorisk, vilket rimligen innebär att resonemang kan förenklas och spekulationer tillåtas. En kritisk läsare med viss ämneskunskap ser detta.

Uppsala universitet

ANDREAZ WASNIEWSKI

Margareta Biörnstad, *Kulturminnesvård i efterkrigstid – med Riksantikvarieämbetet i centrum*, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien handlingar, Antikvariska serien 51 (Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien 2015). 267 s.

Margareta Biörnstad är en central aktör inom Riksantikvarieämbetet (RAÄ) moderna historia. Som ung arkeologistudent fick hon anställning vid ämbetsverket redan vid 1950-talets inledning, vilket övergick till fast tjänst vid decenniets mitt. Från 1972 hade hon tjänst som överantikvarie och mellan 1987–1993 verkade hon som riksantikvarie. Biörnstad medverkade även i flera offentliga utredningar, vilka kom att få stor betydelse för det sena 1900-talets utveckling inom den kulturminnesvård som övergick till breddad kulturmiljövård. Med boken *Kulturminnesvård i efterkrigstid* har Biörnstad beskrivit tidsperioden från krigsslutet 1945 fram till 1960-talet, en period som har varit svagt belyst i andra studier om offentlig svensk minnesvård under 1900-talet. Syftet anges vara "att ge en bild av verksamheten och de förutsättningar som gällde för den officiellt bedrivna kulturminnesvården. I centrum står Riksantikvarieämbetet som central myndighet".

Biörnstad beskriver en på många vis atypisk myndighet, som dels fortsatte bedriva en verksamhet som utvecklats från omorganiseringar under 1920- och 1930-talen, dels var splittrad internt under hela tidsperioden mellan två huvudsakliga avdelningar (byggnads- respektive fornminnesavdelningarna) där det rådde påtagligt olika organisationskulturer. Dessutom brottades myndigheten med otydliga – tillsynes obefintliga – statliga styrdirektiv, och var bunden till Vitterhetsakademien. Det sistnämnda förhållandet gav, som Biörnstad visar, även stöd till ekonomiskt kulturminnesvårdande insatser i praktiken. Vitterhetsakademins förvaltningsutskott hade under tidsperioden en styrroll – här beslutades de årliga anslagsframställningarna till regeringen. Men i utskottet medverkade från RAÄ huvudsakligen bara riksantikvarien samt chefen för den administrativa avdelningen. Avdelningscheferna stod utanför de diskussioner som fördes, vilket innebär att besluten heller